

**NOVES APORTACIONS PER A UN ESTUDI
DE L'EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DEL MONESTIR CISTERCENC
DE SANTA MARIA DE LA REAL DE MALLORCA***

NEW PERSPECTIVES FOR AN ARCHITECTURAL STUDY
OF THE CISTERCIAN MONASTERY
OF SANTA MARIA LA REAL, IN MALLORCA

Guillem Alexandre Reus i Planells

IES Sa Blanca Dona, Eivissa

guillaumearp@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7685-2646>

Recepció: 05/09/2020 – Acceptació: 22/09/2020

Resum

L'orde del Cister es va establir a Mallorca gràcies a la conquesta catalana de 1229. El 1233 es fundà un primer monestir en terres de l'alqueria Alpic d'Esporles, però a l'any 1239 els monjos s'establiren en unes terres a prop de la ciutat de Mallorca, on a partir de 1254 aixecaren un segon monestir, en el que s'hi instal·laren el 1266. L'orde del Cister ocupà el monestir de Santa Maria de la Real fins a l'any 1836, quan, mitjançant la llei de Desamortització de Mendizábal, foren obligats a abandonar el lloc. Més endavant, el 1897 i fins a dia d'avui, la vella abadia cistercenca fou ocupada pels Missioners dels Sagrats Cors. Amb la recerca de diversa documentació i bibliografia s'han pogut revisar la topografia del cenobi i plantejar algunes hipòtesis que sens dubte ens ofereixen nous punts de vista sobre l'evolució arquitectònica de diverses estances monacals tan importants com l'església, el claustre, el refetor, la cuina o la sala capitular.

Paraules clau

Cister, Mallorca, gòtic, arquitectura, topografia, territori.

* Dedicat als estimats amics valencs Pilar Vives Corbella i José Luis Vicente Moreno de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.

Abstract

The Cistercian order was established in Mallorca following the Catalan conquest of 1229. In 1233 a first monastery was founded in Alpic, in the district of Esporles, but in 1239 the monks were established in some lands near the city of Mallorca, where in 1254 they started to built a second monastery, where they lived from 1266. The Cistercian order occupied the monastery of Santa Maria de la Real until 1836, when, the confiscation of Mendizábal they had to abandoned the place. From 1897 until nowadays, the old Cistercian abbey was occupied by the religious community of the Missionaries of the Sacred Hearts. With the research of different documents and bibliography, it has been possible to make a revision about the topography of the monastery and rase some assumptions that they offer us new points of view about the architectural evolution of different parts of the monastery so important as the church, the cloister, the refectory, the kitchen or the chapter hall.

Keywords

Cistercians, Mallorca, gothic, architecture, topography, land.

L'origen de l'abadia cistercenca de Santa Maria de la Real, una fundació de Poblet, és un poc mes recent. Un document de 1266 parla de l'església com d'una obra nova. Malauradament ha sofert molts de funests «embelliments» que li foren infligits a començaments d'aquest segle. Tanmateix, si es restableix amb el pensament l'antic nivell del sòl, avui rebaixat més d'un metre, si se suprimeixen columnes i capitells, tots moderns fora els del trast del cor, igual que les capelles laterals de les quals les més antigues no daten més enllà del segle xv, si evocam l'armadura primitiva, tal com prenia suport damunt arcs diafragmes abans de les extravagants fantasies dels vàndals moderns, retrobarem l'aspecte de les naus anteriorment descrites (Durliat, 1989: 60).

I. INTRODUCCIÓ I ESTAT DE LA QÜESTIÓ

El monestir de la Real de Mallorca, situat a la perifèria de la ciutat de Mallorca, presenta una evident dicotomia: si per una banda, a nivell popular, és un indret conegut i molt estimat per la majoria dels ciutadans i mallorquins, per una altra, es tracta d'un d'aquells monuments que, al llarg del temps, ha suscitat un escassíssim interès pel que fa al seu estudi històric, però sobretot a la seva evolució arquitectònica. Aquest fet ha provocat que s'hagi convertit en un monestir quasi bé del tot oblidat pel que fa a la historiografia de l'art.

Així doncs, en línies generals, es pot afirmar que la bibliografia disponible referida a aquesta edificació és, més aviat, minsa. Si, a més, acotam la recerca de fonts bibliogràfiques a obres que tractin els aspectes pròpiament arquitectònics de la mateixa, hom se'n adona que encara és més reduïda. De fet, el primer historiador de l'art que hi feu referència fou Marcel Durliat, tot i que, com es pot observar a la cita que obri el present article, la seva aportació fou mínima i parcial (Durliat, 1962: 73-74). Anterior a la menció de Durliat, trobam una descripció deguda a l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria. Aquest erudit i mecenes de la casa d'Habsburg que s'establí a Mallorca a partir de 1872, fa una descripció en la seva obra *Die Balearen* del claustre i església de la Real: «Hay en La Real un antiguo claustro abandonado del cual sólo se conservan dos lados; en ambos se ven los mismos arcos rebajados sostenidos por columnas groseramente estridadas en su parte superior y alternativamente salomónicas y octogonales en la parte baja del fuste. En las otras dos partes existen los mismos arcos en la parte baja, pero en la superior hay pilares cuadrados con las aristas achaflanadas como apoyos del alero; en uno de los lados existe una torrecilla. Los lados más largos del claustro tienen 12 arcos, 10 los lados cortos y 11 el piso alto. La iglesia de La Real depende de Santa Cruz de Palma. Tiene cinco arcos apuntados sostenidos por pilastras, con ventanales ojivales entre los arcos. Se sube al presbiterio por dos gradas: a derecha e izquierda hay dos capillas góticas con bóveda crucero sencilla. En la capilla de la derecha se ve la sepultura de un monje con la fecha 1636. En uno de los arcos el capitel tiene una figurita esculpida. En esta capilla hay un retablo antiguo de San Jerónimo. Debajo del órgano está la imagen del Sant Crist de La Real» (Luis Salvador, 1990: 319 i 320). Per tenir-ne més notícies, caldrà esperar a l'any 2008, en què el professor Miguel Seguí Aznar publicà una monografia sobre l'arquitecte mallorquí Guillem Reynés Font. Al llibre, entre molts d'altres dels seus projectes, es fa un estudi dels treballs que realitzà a l'església del monestir de la Real a partir de 1913, en el qual s'explica com era l'edifici original, i en què consistí la seva reforma que afectà tant a l'interior com a l'exterior del temple (Seguí Aznar, 2008: 105-109). Més endavant, a l'any 2014, la doctora Tina Sabater publicà l'article «L'arquitectura del Cister i la seva projecció», en el marc del I Seminari d'Estudis Medievals organitzat per la Universitat de les Illes Balears (gener de 2013) i dedicat a recordar els 800 anys de l'efemèride de la batalla de Muret: *Una lectura de la batalla de Muret. Política, literatura i art en temps del Catarisme*. En aquest text, la doctora Sabater fa referència al gòtic del segle XIII i XIV a Mallorca destacant diversos elements constructius propis de l'arquitectura del Cister que relacionarien els monestirs cistercencs catalans de Poblet i Santes Creus amb alguns edificis religiosos i civils de la ciutat de Mallorca aixecats posteriorment, tot

i que, com puntualitza l'autora, aquí també s'hauria d'incloure el monestir de la Real. Tanmateix això no és possible a causa de la manca d'elements arquitectònics d'època medieval (Sabater, 2014: s/p).

Finalment cal esmentar l'apartat dedicat al monestir mallorquí, inclòs al llibre *L'arquitectura religiosa de la Corona de Mallorca a través del paisatge monumental (s. XIII i XIV)* (Reus i Planells, 2019: 104-106), així com dos articles més, també referits a la Real: el primer, publicat l'any 2018 en el marc de la celebració del 800 centenari de la fundació del Monasterio de Piedra i que du per títol «La orden del Císter en Mallorca. El Monasterio de Santa María de la Real de Palma» (Reus i Planells, 2019: 347-355); i, el segon, publicat a la revista de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, on es fan algunes noves aportacions respecte a l'anterior i du per títol «El monestir cistercenc de Santa Maria de la Real de Mallorca» (Reus i Planells, 2020, en premsa).

Per una altra banda, i fent ara referència a la bibliografia de caire merament històric, s'han de destacar tres manuscrits referits a la història de l'abadia: el primer escrit pel qui fou abat del monestir, el pare Antonio Raymundo Pasqual, *Breve historia del monasterio de Santa María de la Real, del Orden Cisterciense en el Reyno de Mallorca*, una obra de 1793 (Pasqual, 1793); el segon, escrit pel pare Joan Amorós, monjo exclaustrat de la Real, i titulat *Breve Historia del monasterio de Ntra. Sra. del Real*, datat el 1868 i que consisteix en una proposta de millora i perfeccionament de l'obra anterior (Amorós y Ferrer, 1868), i finalment, el tercer, de l'autor Bartolomé Borrás Rodríguez, *Breve monografía histórica del Monasterio de la Real de Palma* (Borrás Rodríguez, 1920). A títol informatiu també s'han consultat els dos volums de Joan Rosselló Lliteras, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu*, degut a la pertinença de la Real a dita parròquia (Rosselló Lliteras, 1989). A més a més, Gabriel Alomar i Esteva i Antoni I. Alomar i Canyelles també hi fan una breu referència al seu llibre *El patrimoni cultural de les illes Balears. Idees per una política de defensa i protecció* (Alomar i Esteva; Alomar i Canyelles, 1994). Tanmateix resulta imprescindible la consulta de la publicació dels dos volums del *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca*: el primer de 1232 fins a 1360 (Mora; Adrinal, 1982) i, el segon, de 1361 fins a 1386 (Mora; Adrinal, 1993). La resta de publicacions referides al mateix formen part d'articles diversos que bàsicament tracten qüestions històriques concretes. Finalment, s'ha de destacar la monografia sobre el monestir del pare Josep Amengual i Batle (M.SS.CC.): *El Monestir de Santa Maria de La Real*, publicada l'any 2008 (Amengual i Batle, 2008).

Una constatació del poc interès que ha suscitat aquest monestir, sobretot pel que fa al seu estudi arquitectònic, és com s'ha obviat fins ara l'estudi d'un dels

seus principals trets, i que constitueix la raó principal d'aquest article i al qual intent donar una explicació raonada: l'evident anomalia que presenta tant la situació com l'orientació de l'església i de la sagristia respecte a la planta tipus de qualsevol monestir cistercenc, i que, fins el moment, mai ha estat qüestionada.

2. CONTEXT HISTÒRIC

El 23 de desembre de 1228, durant els preparatius previs a la Conquesta de Mallorca, reunides les Corts de Barcelona, el rei Jaume I d'Aragó i una part dels senyors catalans estipularen la forma en què es realitzaria el Repartiment de l'illa, tenint en compte que l'adquisició de béns i terres a repartir s'executaria en base a les aportacions fetes en benefici de la conquesta. Com s'assenyala a una obra del pare Gaspar Munar, el cronista Dameto afirma que fou durant aquesta reunió on Jaume I va prometre a l'abat de Poblet d'aquell moment, Ramon Cervera, atorgar-li vàries alqueries i terres mallorquines per a que fundàs un monestir de l'orde del Cister (Munar M.SS.CC., 1935: 63).

Una vegada la ciutat de Mallorca fou presa per les tropes cristianes el 31 de desembre de 1229, es va haver d'esperar fins el 13 de setembre de 1232 per a que el rei firmàs a Lleida el privilegi de fundació del nou monestir cistercenc (Mora; Adrinal, 1982: 2 i 173), el qual estaria format per una comunitat de tretze monjos i tretze conversos vinguts de l'abadia de Santa Maria de Poblet.

El 10 de juny de 1233, el comte del Rosselló feu donació als monjos cistercencs de la vila d'Esporles i de l'alqueria Alpí, també en el terme d'Esporles, amb la intenció de que es construís allà un monestir filial de Poblet. Seguidament, el 24 de gener de 1236 està documentada la donació de l'«Alcàsser d'Esporles»¹ feta per Alemany de Sadoa als frares cistercencs. En aquest mateix document, ja hi apareix esmentat precisament el «Monestir de Santa Maria d'Esporles» (Mora; Adrinal, 1982: 6 i 192), encara que en altres escrits posteriors, aquest mateix monestir també apareix citat sota l'advocació de «Santa Maria de la Font de Déu» (Mora; Adrinal, 1982: 15, 16 i 193). Va ser doncs, en el terme d'Esporles, concretament a l'antiga alqueria àrab d'Alpí, la qual avui dia és la possessió coneguda amb el nom de la Granja d'Esporles, el primer indret on els cistercencs es varen assentar. Tanmateix, les dades aportades aquí no són concloents per afirmar l'existència

¹ L'Alcàsser d'Esporles es correspon amb la finca esporlina que a dia d'avui es coneix amb el nom de Son Tries.

d'una edificació de nova planta, que en tot cas, hauria d'haver-se construït entre 1232 i 1236.

Posteriorment, dia 30 de juny de 1239, el comte Nunó Sanç amplià la dotació inicial per fundar una nova abadia a Mallorca, amb l'alqueria d'Arial (la Real), coneguda amb el nom de «Alcàsser de Nunó Sanç» i situada a prop de la ciutat de Mallorca. Així fou com l'any 1239 el monjos deixaren els seu primer establiment esporlí per traslladar-se al lloc anomenat la Real. Inicialment, els monjos ocuparen l'Alcàsser de Nunó Sanç, edifici que amb anterioritat havia constituït un castell àrab, i que actualment està conformat per la possessió coneguda amb el nom de Son Cabrer, ubicada devora el molí de la Real².

Gràcies a la documentació existent, es pot afirmar que la comunitat cistercenca ja es trobava instal·lada a l'alcàsser de Nunó Sanç l'any 1240, lloc que a partir de 1266 seria conegut com el Real Vell, per distingir-lo de la nova abadia que es construiria a partir de llavors en el mateix emplaçament que a dia d'avui encara s'aixeca. D'aquesta manera, el convent del Real Vell constituí un establiment provisional mentre s'edificava la nova abadia. De fet, les obres del nou monestir es començaren, molt probablement, a partir de 1254. En un document datat del 26 d'agost de 1258, s'afirma que el seu claustre ja està construït, malgrat encara s'havia d'aixecar el pòrtic del mateix.³

Mentre que a l'any 1266 ja està documentalment constatat el trasllat de la comunitat cistercenca a les noves instal·lacions (Mora; Adrinal, 1982: 44), una escriptura del mateix any es refereix a l'església abacial amb el terme «obra nova» (Munar M.SS.CC., 1935: 65; Durliat, 1962: 73; Mora; Adrinal, 1982: 301) i un altre document ens informa que contemporàniament el picapedrer Jaume Fuster treballava a la mateixa (Barceló Crespi; Rosselló Bordoy, 2006: 132). Seguidament, en un testament datat el 12 de gener de 1270 hi apareix una deïxa de cent morabatins per cobrir el refector de l'abadia,⁴ la qual cosa indica que les obres

² L'anomenat Molí de la Real és el mateix que en la documentació medieval apareix denominat com a Molí des Racó.

³ «1258, agost, 26. Jaume Mayarda s'ofereix per monjo a l'abat Gener i promet lliurar al monestir de La Real, de tornada d'un viatge que projecta fer a Montpeller, quaranta lliures de rals de València. Si en aquest viatge no es pogués realitzar per mort del dit Jaume, el monestir rebria solament vint lliures. És voluntat del donant, en tot cas, que amb la quantitat lliurada es faci el pòrtic del claustre que encara està per fer». Vegeu Mora; Adrinal (1982) p. 291.

⁴ «1270, gener, 12. Testament del novici P. Sanxis, en què fa hereu el monestir de La Real i li deïxa cinc-cents sous de rals de València, a percebre sobre les propietats del testador a Sogorb. Deïxa també cent morabatins per cobrir el refector de l'abadia. Hi ha així mateix llegats per als monestirs de Veruela, Colobres i Santa Maria d'Horta». Vegeu Mora; Adrinal (1982) p. 315.

de construcció del monestir encara continuaven. En un document posterior, de 1272, igualment s'esmenta a fra Obert com a operari del monestir⁵.

Juntament al monestir de Santa Maria de Piedra a l'Aragó, fundació de 1195 (González Zymla, 2014 i 2019), i al monestir de Santa Maria de Benifassà al País Valencià, de 1233 (García, 1950 i Martínez García, 2005), l'abadia de Santa Maria de la Real de Mallorca fou una de les tres filials del monestir català de Poblet. A diferència dels monestirs aragonès i valencià, l'abadia mallorquina es va mantenir plenament lligada a la seva casa mare fins al segle XVI, ja que la fundació de la mateixa es feu efectiva incloent la clàusula que tots els abats del monestir serien elegits i enviats des de Poblet. L'acceptació d'aquest requisit, que es dilatà per espai de tres segles, originà que la Real sofrís diverses vicissituds, sobretot, de caire econòmic, encara que altres factors igualment contribuïren al seu endeutament i característic estat de pobresa durant els segles XIV, XV i XVI, entre d'altres: la Pesta Negra del 1348, la Guerra contra Gènova de 1351, diversos enfrontaments entre la Real i els jurats de la ciutat de Mallorca per l'ús i la tinença de les aigües per abastir l'abadia i regar els horts, el Cisma d'Occident, entre 1378 i 1417 (Mora; Adrinal, 1993; 13, 98, 99, 149-166) i finalment, la Revolta de les Germanies, entre 1521 i 1523 (Hillgarth, 1959: 96; Seguí Trobat, 1941: 93).

3. ASPECTES ARQUITECTÒNICS DEL NOU MONESTIR DE SANTA MARIA DE LA REAL A PARTIR DEL TRASLLAT DE LA COMUNITAT CISTERCENCA A L'ANY 1266 FINS A L'ARRIBADA DE LA COMUNITAT DELS MISSIONERS DELS SAGRATS CORS L'ANY 1890.

Mitjançant la documentació consultada, és molt difícil saber quin era l'aspecte arquitectònic original del monestir cistercenc de la Real construït a partir de la segona meitat del segle XIII, puix són escasses les dades o les descripcions que se'n tenen. Pel que fa a la documentació del segle XIII, com ja he dit abans, solament s'esmenten dos espais de l'abadia: el claustre i el refetor. El primer apareix a un document de 1258 que ens dóna a entendre que, si bé ja estava construït, faltava fer-li el pòrtic (Mora; Adrinal, 1982: 291), és a dir, sembla que a l'època, les arcades de les galeries ja estarien fetes i el que quedava era cobrir-les amb les porxades.

⁵ «1272, gener, 22. Joana Genovès, muller de Guillem de Pontreni, fa donació al convent, per mà de fra Obert, operari del monestir de La Real, d'un sarraí blanc, anomenat Gayt. La donant, que conservarà l'esclau tota la vida, vol que aquest aprengui l'ofici de picapedrer». Vegeu Mora; Adrinal (1982) p. 320.

La segona estança, el refetor, apareix esmentat l'any 1270 (Fig. 1) i del document se'n desprèn que l'edifici ja estava aixecat, encara que restava descobert (Mora; Adrinal, 1982: 315).

Fig. 1. Santa Maria la Real de Mallorca. Capitell i columna del segle XIII a l'actual església que originalment fou el refetor dels monjos entre els segles XIII i XVI.

En el segle XIV, en un catàleg de la biblioteca medieval de la Real de 1386 apareix citada l'església de l'abadia i la «camera domini abbatis», és a dir, la cambra del senyor abat (Hillgarth, 1959: 135). Al 1443 està documentada «lo scriptori o libreria del monestir» (Hillgarth, 1959: 136) i, finalment, a l'any 1502 s'esmenten tres estances més del monestir: «lo arxiu», «lo studi nou» i «la Sglésia de fora de Sant Bernat» (Hillgarth, 1959: 136). De totes aquestes estances, tan sols se sap que la cambra de l'Abat estava situada al primer pis de l'ala est del claustre. Pel que fa a l'escriptori, és possible que també es trobàs en aquesta mateixa ala. De l'església de fora de Sant Bernat se'n desconeix la seva ubicació, però podria haver estat la capella de visitants, la qual es situaria a l'exterior de la clausura dels monjos, a prop de l'entrada del recinte emmurallat del monestir, i apareixia habitualment als establiments cistercencs com als casos de la capella de visitants del monestir de Santes Creus, dedicada a santa Llúcia (s. XIII) o la capella de visitants dedicada a santa Caterina (1244-1250) del monestir de Poblet.

Des del segle XIII, una vegada finalitzada l'abadia, fins al segle XVI no es té constància de la realització d'obres o reformes en ella. Tanmateix, no va ser fins el 6 de juny de 1547 quan la comunitat cistercenca mallorquina elegí per primera vegada un abat (Munar: 1935, 71), encara que la Real no s'aconseguí independitzar del monestir català fins a l'any 1560 (Fuguet Sans: 1998, 63; Valero [et al.]: 2004, 24; Altisent: 2014, 110). De fet, fra Joan Ballester (1547-1583), el que fou el primer abat mallorquí, va ser qui a partir d'aquell moment començà la restauració del monestir, que estava en unes condicions de conservació molt deficientes (Munar, 1935: 73). La dificultat que tenim és que no se sap exacta-

ment en què varen consistir les obres que es dugueren a terme, encara que sí està documentat que al voltants de 1547 el mestre Sebastià Joan treballava en la construcció d'un nou claustre que substituï el medieval (Fullana [*et al.*], 1991: 13). D'aquest nou claustre se n'edificaren els corredors inferiors nord, est i sud (Fig. 2).

Fig. 2. Santa Maria la Real de Mallorca. Galeria sud del claustre o del refector.

A continuació, entre 1583 i 1616 ostentà el càrrec d'abat fra Onofre Pol (Borrás Rodríguez: 1920, s/p). Sembla ser que en aquell moment, malgrat les restauracions realitzades durant el mandat del seu predecessor, «l'estat del monestir era deplorable, amenaçant ruïna i l'església estava a punt de quedar inservible» (Munar M.SS.CC., 1935: 73). El pare Munar continua afirmant que aquest abat feu restaurar l'església i també l'amplià construint entre els anys 1583 i 1600 una capella lateral que dedicà a sant Onofre. A la clau de volta de dita capella hi apareix l'escut de l'abat Pol i la data de 1599, any en que s'acabà la seva construcció. A més, l'abat encarregà la realització d'un retaule al mestre Gaspar Oms. Aquest retaule clasicista dedicat a sant Onofre du la signatura del mestre escultor i la data de 1601.

Vers 1600, també ordenà que es fes el retaule major que fou presidit per una imatge de Santa Maria de la Real i dues taules pintades a cada costat amb la representació de sant Benet i sant Bernat, pares de l'orde del Cister, i els apòstols sant Pere i sant Pau. Quan el 19 de març de 1616 l'abat Pol morí es feu enterrar en aquesta capella⁶ (Fig. 3).

Fig. 3.
Santa Maria la Real
de Mallorca.
Capella de Sant Onofre.

⁶ Actualment la làpida de la seva sepultura està conservada en el mur de la galeria sud del claustre i du la següent inscripció: «ONOFRE POL-1616-XX MARTII ANNO MDCXVI».

Ja fora de l'església, sembla ser que a fou a principis del segle XVII quan es va construir l'actual sala capitular de gust classicista, la qual podria haver substituït l'original del segle XIII, de la que encara se'n pot veure l'antic portal d'entrada des del claustre. En els murs laterals de l'actual porta d'entrada a la sala hi ha dues làpides amb els escuts de la Real i de l'abat Pol respectivament, i a més, ambdues duen la data de 1600. Per tant, si aquestes làpides realment estaven in situ hauríem d'atribuir a l'abat Pol la construcció d'aquesta nova sala capitular, tot i que l'arquitectura també ens podria indicar un datació posterior.

Quan l'abat Pol morí, el càrrec d'abat fou regentat per fra Pere Mayans entre 1616 i 1636, qui seguí amb les tan necessàries obres de restauració del monestir (Borrás Rodríguez: 1920, s/p). Durant els vint anys que va estar al càrrec de l'abadia, no sabem quins foren els treballs que es realitzaren, encara que sí que està documentat que a la seva mort, el 20 d'agost de 1636, fou sepultat dins la capella de Sant Sebastià (Munar M.SS.CC., 1935: 73). Aquesta capella actualment ha desaparegut. El 8 d'abril de 1618, aquest abat dictà unes «Ordinacions per al regiment interior del convent» (Ferrá, 1901: 139-142, 158-160, 171-173 i 187-189), en les quals s'hi esmenten tota una sèrie d'estances monacals, les quals ens proporcionen una valuosa informació de com estava conformada l'abadia en aquell moment. El document fa referència a l'església del monestir —la qual ja havia estat traslladada a l'antic refector— i en ella s'hi esmenten el cor, el faristol amb els llibres pels cànctics i l'orgue. Una altra informació molt interessant que ens aporten les ordinacions és que, en aquell moment, el monestir disposava de dos claustres. Per una banda es fa referència al claustre de la mongia, i per altra, al claustre del safareig. Avui dia, d'aquests dos claustres només se'n conserva un, però el fet de que encara es mantengui en perfecte estat el safareig del convent, permet poder ubicar de manera aproximada on estigué situat aquest segon claustre. Per tant, per eliminació evident, el claustre de la mongia havia de ser forçosament el claustre actualment conservat, en el qual, a més, fra Pere Mayans hi esmenta la «llongeta». Tenint en compte que des de l'any 1547 s'havien emprès les obres de reconstrucció d'aquest claustre, cal pensar que el terme «llongeta» pugui fer referència a alguna de les galeries d'arcades que ja s'havia construït. Encara vinculats a aquest claustre, se'ns parla de dos espais més: la capella claustral de Nostra Senyora i l'hort del claustre de la mongia. En referència a la capella claustral, actualment no existeix i de moment, m'ha estat impossible conèixer-ne la seva situació. En canvi, pel que fa a l'hort, és possible que hagués estat ubicat al costat est del claustre, tot just a l'est de la sala capitular i del palau abacial.

De la mateixa manera, a les Ordinacions també es fa referència a la cuina, al refector, que se'ns dubte ja devien ser dos espais nous habilitats com a tals, i al capítol, això és, la nova sala capitular que havia estat reconstruïda per l'abat Pol al voltant de l'any 1600. Pel que fa al dormidor del convent, el document en qüestió distingeix entre el dormidor de *juvenes*, situat al primer pis, ja que s'esmenta l'escala d'accés, i les cambres dels monjos sacerdots, que estaven situades fora del dormidor. Finalment, pel que fa als accessos de l'abadia, s'esmenten la porta Real, conservada encara a l'actualitat i que segueix constituint el principal accés al monestir, la porta del claustre de la Mongia i dues portes més situades al claustre del safareig. Per altra banda, fora del recinte conventual, es fa referència a les cases que l'abadia conservava a la ciutat de Mallorca i que ja en formaven part des de la donació feta per Nunó Sanç el 10 de juny de 1233.

Un altre abat que dugué a terme obres en el monestir fou fra Gregori Salvà (1681-1716), qui feu construir l'anomenat palau abacial que posteriorment seria conegut amb el nom de «l'abadia vella» (Munar M.SS.CC., 1935, 73).

El 1716 fou elegit abat fra Antoni Bonaventura Mayol. Aquest abat desenvolupà el seu càrrec durant dos períodes, de 1716 a 1724 i de 1724 a 1729, any en que va morir. En aquesta segona etapa fou quan es va construir una de les ales superiors del claustre. La documentació no explicita quina de les arcades barroques fou construïda, però havia de ser la galeria nord o la galeria est, ja que les dues restants foren construïdes entre finals del segle XIX i principis del XX. A més, també es va dignificar la sagristia de l'església amb noves ornamentacions. Després d'aquest abat, a l'any 1729, fou nomenat abat fra Francesc Ginard, qui s'encarregà de què es duguessin a terme les obres de construcció d'una altra de les ales superiors del claustre (Munar M.SS.CC., 1935: 73) [Fig. 4].

En el segle XIX la comunitat cistercenca del monestir de Santa Maria de la Real fou exclaustrada a conseqüència de la llei de la Desamortització de Mendizábal de l'any 1836, amb la qual cosa les instal·lacions de l'abadia tornaren a sofrir un procés de degradació. A més, es va produir la desaparició de la biblioteca abacial, la dispersió del seu fons bibliogràfic i de la major part dels seus béns mobles. Pel que fa a l'església de l'antic monestir, a partir d'aquest moment fou convertida en vicaria i per tant, deixà de ser una església monàstica al servei d'una comunitat de monjos per passar a estar al servei del poble. Això provocà que es canviàs l'orientació del temple. D'aquesta manera, l'altar major, que fins a aquells moments es trobava situat als actuals peus de l'església, s'ubicà a l'extrem més proper al claustre. Això també feu necessària l'obertura del portal principal cap a l'exterior del monestir i l'antic portal que comunicava l'església amb el claustre fou paredat. També entre 1836 i 1897 es construí l'actual campanar (Valero [et al.]: 2004, 28).

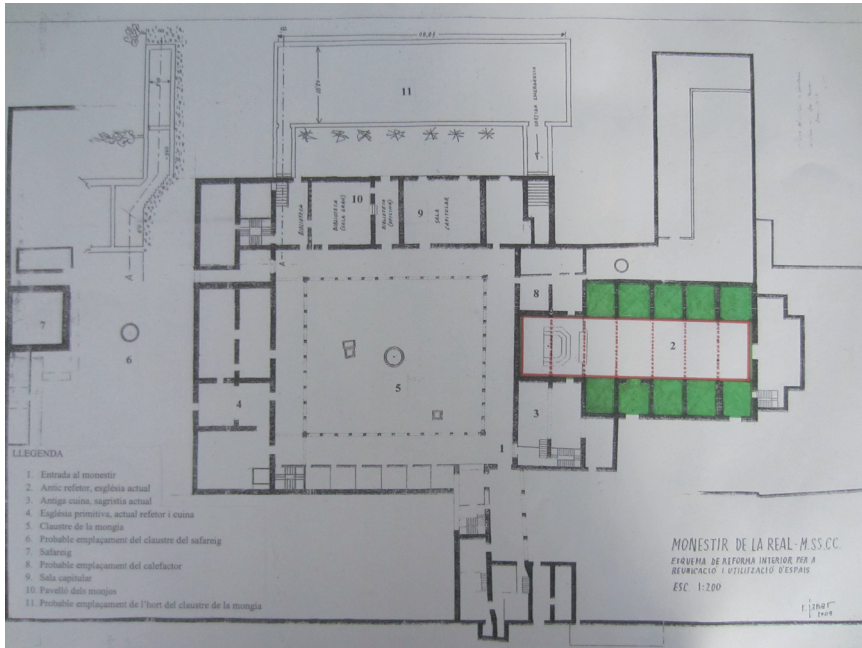

Fig. 4. Santa Maria la Real de Mallorca. Plànol actual amb modificacions.

No fou fins a l'any 1897 quan els Missioners dels Sagrats Cors adquiriren l'abadia i començaren nous treballs de recuperació i millora. D'aquesta manera, entre finals del segle XIX i principis del XX iniciaren la restauració de l'església i reconstruïren l'ala oest inferior i les ales sud i oest superiors del claustre. Cal tenir en compte que la nova sala capitular que ha arribat als nostres dies, en el passat havia estat dividida en dos espais diferents, i que durant alguns anys fou utilitzada com a dormitori i estable. Per sort, actualment torna a mostrar tot el seu esplendor arquitectònic gràcies a una òptima restauració realitzada durant els anys 50 del segle XX. Aquest espai presenta una planta quadrada de dos trasts de profunditat per dos d'amplada amb una columna central sobre la qual es recolzen les quatre voltes d'aresta amb els quatre arcs faixons corresponents que es recolzen sobre la columna central de fust rodó referida i sobre les quatre pilastres adossades al mur corresponent, d'estil jònic, propi del gust de l'època a Mallorca.

Finalment, a l'any 1913, el bisbe Pere Joan Campins i Barceló elevà el títol de vicaria al de parròquia sota l'advocació de Nostra Senyora de la Font de Déu i

de Sant Bernat, custodiada pels religiosos de l'orde dels Missioners dels Sagrats Cors (Fig. 5).

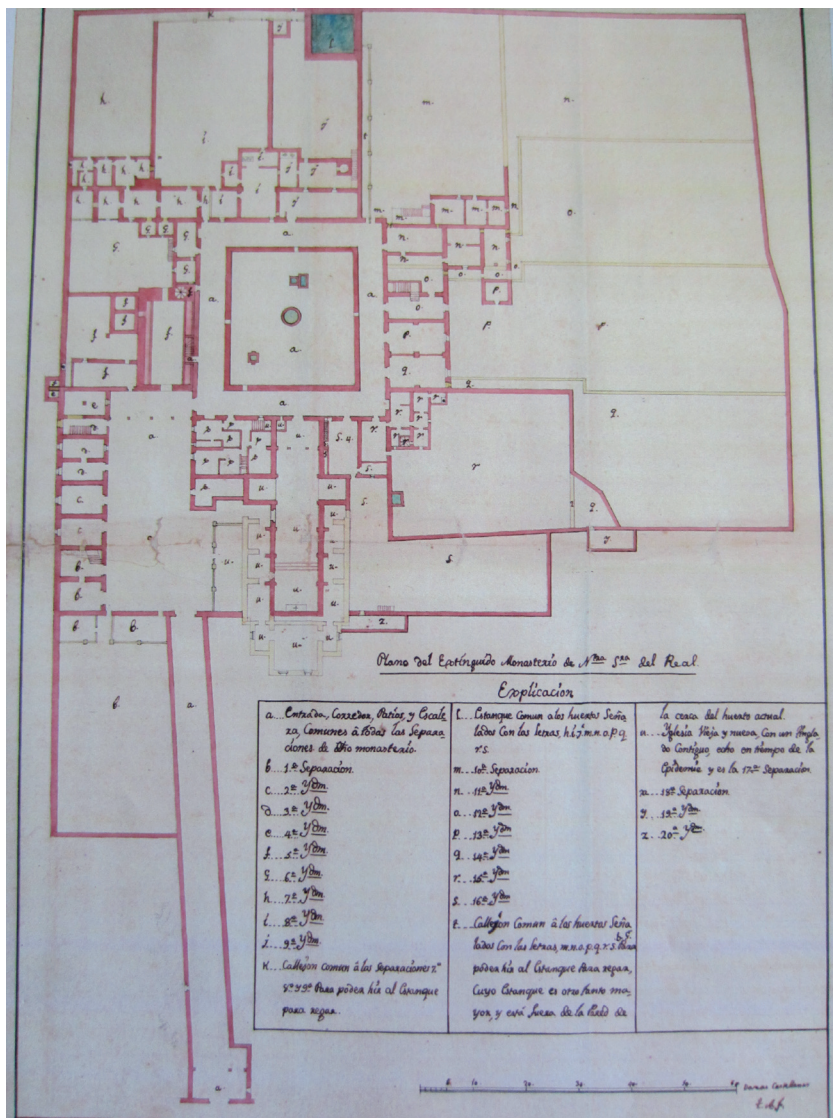

Fig. 5. Santa Maria la Real de Mallorca. Plànol de 1908
(Arxiu Històric dels Missioners dels Sagrats Cors del Monestir de la Real).

4. LA TOPOGRAFIA I L'ORIENTACIÓ DE L'ACTUAL ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE LA REAL. UN EDIFICI MEDIEVAL MAL UBICAT I MAL ORIENTAT.

La Real de Mallorca és un monestir que constitueix una excepció a les demés abadies cistercenques i per extensió als monestirs i convents en general. Quan ens fixam amb la seva orientació i topografia actuals, ens adonam que l'església presenta dues anomalies força evidents. La primera és que el temple està desorientat, presentant una posició sud-nord, quan de forma habitual hauria de ser est-oest. L'altra anomalia és que la seva ubicació no es correspon amb la ubicació habitual dels temples conventuals. Així doncs, si normalment les esglésies cistercenques se situen de forma paral·lela a la galeria nord o sud del claustre, en el cas de la Real, l'església apareix situada de forma perpendicular a la galeria sud. Com a resultat d'aquest fet, l'emplaçament de l'actual sagristia també es troba desplaçat.

Per tal d'entendre aquestes anomalies cal observar la planta tipus d'un monestir cistercenc i fer la comparativa amb el plànol del monestir de la Real. És llavors quan hom se n'adona que l'església i la sagristia de l'abadia mallorquina es corresponen amb el refector i la cuina habituals en qualsevol altre monestir. Aquest fet no fa altra cosa que confirmar l'excepcionalitat del cas illenc que, fins a dia d'avui, sembla ser que ningú se n'ha fet ressò.

Així doncs, tenint en compte que els temples monacals s'orientaven d'est a oest, això és, la capçalera mirant cap a l'est i els peus de l'església mirant cap a l'oest, l'església medieval de l'abadia mallorquina hauria d'haver estat situada de forma paral·lela a l'ala nord del claustre, espai documentat ja a l'any 1258 (Mora; Adrinal, 1982: 291). Paradoxalment, a dia d'avui, en aquesta ala nord s'hi localitzen el menjador dels actuals religiosos, el dels hostes i la cuina.

Per altra banda, la consulta bibliogràfica i documental que he dut a terme fins al moment, em permet perfilar una hipòtesi de com l'església monacal acabà situant-se en el que originalment havia estat el refector (Fig. 6). Per explicar aquest canvi substancial, ens hem de situar al segle XVI, concretament, dia 6 de juny de 1547, quan finalment el monestir aconseguí desvincular-se per complet de la seva casa mare de Poblet.

Com ja s'ha esmentat, la documentació disponible fa referència al primer abat elegit per la comunitat de monjos mallorquins, fra Joan Ballester, qui entre 1547 i 1583 començà les primeres reformes i restauracions del monestir, ja que en aquell moment l'abadia es trobava en unes condicions molt precàries (Munar M.SS. CC., 1935: 73). En aquesta època, apareix documentat igualment, l'any 1547, el mestre picapedrer Sebastià Joan que treballava en la construcció d'un nou claustre (Fullana [*et al.*], 1991: 13) que sens dubte degué substituir el medieval.

Fig. 6. Santa Maria la Real de Mallorca. Església actual.

Malgrat tot, és entre 1583 i 1616, durant l'abaciat de fra Onofre Pol, quan la documentació fa referència explícita a l'església monacal, la qual cosa ens fa pensar que tot i les restauracions dutes a terme per l'anterior abat, l'estat del monestir seguia sent deplorable, que amenaçava ruïna i que l'església estava a punt de quedar inservible (Munar M.SS.CC., 1935: 73). Fins a dia d'avui, els diferents historiadors que han parlat sobre el monestir, han escrit que fou l'abat Onofre Pol el qui restaurà l'església per tal que pogués seguir desenvolupant les seves funcions. Però, si tenim en compte les anomalies d'orientació i de localització abans esmentades, el més probable és que aquest abat no restaurà l'antiga església del segle XIII, sinó que degut al mal estat de conservació de l'edifici, aquest no es pogués salvar i es prengué la decisió de convertir l'antic refector dels monjos, documentat el 1270 (Mora; Adrinal, 1982: 315), en l'església abacial. Seguidament es decidí engrandir l'edifici amb dues capelles, la de Sant Onofre i la del Sant Crist dels Monjos. D'aquesta manera s'explicaria l'actual situació i orientació anòmala del temple cistercenc mallorquí.

El cas de la Real de Mallorca, en què, per mor del mal estat de l'església original del monestir, es decidí convertir en temple el refetor, no és un cas aïllat, almanco pel que fa a altres monestirs de la Corona d'Aragó. Dos casos semblants es varen donar al monestir de Santa Maria de la Valldigna, situat en terres del regne de València,⁷ on a causa de diversos terratrèmols i les males condicions en què es trobava el temple, els monjos hagueren d'utilitzar el refetor gran com a església, i també, en el monestir de Santa Maria de Santa Fe de Saragossa, situat als afores de la capital del regne d'Aragó,⁸ on el refetor feu les funcions d'església fins el segle XIX.

5. EL MODEL ARQUITECTÒNIC DE L'ESGLÉSIA CISTERCENCA DE LA REAL

Pel fet que l'església primitiva de l'abadia fou arruïnada al segle XVI, a causa del seu mal estat de conservació i que no es conserva cap document o cap planta de l'edifici en qüestió, és quasi bé impossible saber quin era el model arquitectònic que seguia el temple. Tot i això, sabem que la major part de les esglésies pertanyents a l'orde del Cister solien ser edificis que tenien una planta en forma de creu llatina, d'una o tres naus i cobertes de volta de pedra, ja fos de canó apuntat o bé de creueria, encara que és possible observar alguns casos que no segueixen aquesta norma, com per exemple el que succeeix al monestir de Santa Maria de Benifassà de València.

Dins el territori que conformà la Corona d'Aragó en el regne de València, es fundaren cinc monestirs cistercencs: Santa Maria de Benifassà (1233), Sant Vicent de la Roqueta (1238) (Sanchis Sivera, 1923: 153-154 i Burns, 1967: 617-661), Santa Maria de Gratia Dei de la Saïdia (1265) (Ferran Salvador, 1961: 60-108), Santa

⁷ «Puso después la mira en fabricar nueva Yglesia, porque la que había estaba cuasi arruinada por su antigüedad, y repetidos terremotos, por cuya causa se servía la Comunidad del Refectorio Grande para Yglesia. Hizo Capítulos a este fin con Joaquín Bernabeu Maestro cantero Vecino de Carcagente. Abiertas las zanjas con deliberación de toda la Comunidad, celebró Misa de Pontifical el Señor Abad día 18 de Marzo del año 1648 (día de la Dedicación de esta Yglesia de Valldigna), y después fué la Comunidad en procesión al sitio donde se había de poner la primera piedra; Bendijo los fundamentos, y puso en ellos la piedra primera de la Fabrica del suntuoso Templo que hoy tenemos». Vegeu Gil (2004) p. 120.

⁸ «No se conoce ningún caso de reutilización de la iglesia como refectorio y parece que al menos una iglesia antigua de Santa Fe se conservó hasta el siglo XIX. La dibujó Valentín Carderera en 1834 titulándola iglesia vieja y la citó Pascual Madoz en 1850: trasladándose desde aquel sitio al que ocupaban últimamente en el año 1835, cuando fueron suprimidos las comunidades, donde construyeron una iglesia baja, cuyas paredes aún subsisten»; vegeu: Giménez Ferreruella (2017) p. 143.

Maria de la Valldigna (1298) i Sant Bernat de la Rascanya (1381) (Gascón Pelegrí, 1967). A la primera fundació cistercenca valenciana, l'abadia de Santa Maria de Benifassà, es va començar la construcció de la seva església seguint el model arquitectònic propi dels temples de l'orde del Cister, així, durant el segle XIII, només es construí la capçalera i el transsepte —el qual no fou cobert fins al s. XVII— ja que la resta de la nau fou aixecada durant el segle XVI. Aquesta construcció del tres-cents està articulada per una capçalera poligonal de set costats i un transsepte que presenta capelles quadrades en bateria i tots els espais estan coberts per voltes de creueria (Carrero Santamaría, 2019: 67). El fet que a Benifassà l'església no segueixi el model arquitectònic del gòtic primitiu podria ser a causa de la seva ubicació més propera amb els monestirs catalans cistercencs de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges. Per contra, en els quatre monestirs valencians restants, l'església va ser construïda seguint el model del gòtic primitiu, això és, una planta rectangular d'una sola nau, sense capelles laterals i una coberta d'enteixinat de fusta a dos vessants sustentat per arcs ogivals de diafragma, model molt emprat en aquells regnes que havien estat recentment conquerits per Jaume I d'Aragó, Mallorca i València.

De tornada al monestir mallorquí de la Real, quasi amb tota seguretat, el model triat per construir l'església primitiva del segle XIII fou el del gòtic primitiu, sobretot per dos motius: el primer perquè Mallorca en aquell moment constituïa un nou regne acabat de conquerir i, tal com queda palès, fou aquest el model que s'emprà per a la construcció de la major part d'esglésies parroquials i conventuals tant a la ciutat de Mallorca com a la Part Forana, com per exemple l'església de Santa Margalida o l'església de Santa Fe de la ciutat de Mallorca, l'església de Sant Pere d'Escorca, Santa Anna d'Alcúdia o Sant Francesc d'Inca, entre d'altres. El segon motiu residiria en el fet que la Real fou sempre, almanco fins al segle XVI, un monestir amb molts problemes econòmics, la qual cosa feu imprescindible la tria d'un model arquitectònic propi de construccions modestes, és a dir, fàcil i ràpid d'aixecar, que no requereís una gran perícia tècnica i sobretot poc costos.

6. CONCLUSIONS

Quan ens apropem a l'estudi arquitectònic de la Real hem de lluitar amb una sèrie d'idees preconcebudes que fan referència al seu poc interès arquitectònic arrel de les diferents restauracions que s'han fet a través dels segles —la polèmica intervenció de l'arquitecte Guillem Reynés, per exemple—, que l'han allunyada irremissiblement del que es considerava que havia de ser un monestir cistercenc

de les seves característiques. Però, com hem vist a través d'aquest estudi encara queda molt a dir i a explicar al respecte. L'estat actual de Santa Maria de la Real no és fruit de la casualitat sinó, d'unes necessitats a les quals els antics monjos varen haver de fer front, segurament amb certa urgència i sacrificant els patrons establerts per adaptar-los a les noves circumstàncies i vicissituds que els va tocar viure. Amb quasi tota seguretat, res del que avui podem contemplar i ens ha arribat és fruit de l'atzar i això és el que he intentat explicar a través d'aquest article.

Un dels primers problemes que vaig tenir després d'haver pres la decisió d'aprofundir en la qüestió del monestir mallorquí, va ser la minsa bibliografia sobre l'arquitectura cistercenca a l'àmbit geogràfic illenc. El que podia semblar, inicialment, una llacuna insalvable, l'he compensada mitjançant l'observació directa del conjunt monàstic juntament amb la recerca exhaustiva de tota la informació publicada, en diferents àmbits, sobre el mateix, així com mitjançant la comparació de la Real amb altres monestirs cistercencs similars. Tot això m'ha permès ampliar l'horitzó i les limitacions de la investigació arquitectònica duta a terme sobre aquesta qüestió fins a l'actualitat. En aquesta línia, m'agradaria que amb el present article s'hagués aconseguit donar una clara passa endavant respecte als estudis publicats amb anterioritat, superant les seves mancances. De fet, a través de la present tasca investigadora, he intentat teixir un fil conductor des de l'origen de l'abadia mallorquina que ens permetés comprendre millor l'abast d'algunes de les solucions constructives que es varen emprendre en ella, sobretot, a partir del segle XVI.

No crec que ningú s'atreveixi a qüestionar la utilitat de recórrer a referents i models previs per apropar-se a l'arquitectura de qualsevol època per, d'aquesta manera, establir patrons que ens permetin entendre millor totes les construccions aixecades a qualsevol àmbit geogràfic. El problema sorgeix, com en el cas de la Real, quan el seu estat actual no concorda amb el que tothom esperaria trobar d'un monestir cistercenc de les seves característiques, la qual cosa ens obliga a repensar-lo i abastir-lo des d'altres aspectes i perspectives per a poder fer una lectura més coherent i apropiada del mateix, ja que cap de les decisions preses al respecte són producte de la improvisació. De fet, en el cas mallorquí, que ens ocupa, la no concordança de la topografia i l'orientació de la Real amb la major part dels monestirs del Cister, això és, el canvi d'ubicació de l'església i de la sagristia al lloc on fins al segle XVI havien estat situats el refectori i la cuina, com s'ha explicat amb anterioritat, es degué emprendre pel mal estat de l'església primitiva, que com era habitual en un monestir, estava situada a l'ala nord del claustre.

En la meua opinió, no deixa de ser curiós el poc interès que ha despertat el Monestir de la Real a nivell arquitectònic i que ningú fins al dia d'avui hagi intentat

donar una explicació raonada i seriosa al fet de presentar un tret tan peculiar com la situació de la seva església. Aquest tret característic, sens dubte li confereix un estatus de, com a mínim, raresa dins l'àmbit de la corona d'Aragó. De fet, aquesta peculiaritat no és fruit de la casualitat o la improvisació o, fins i tot, del desig d'innovar o ser original, sinó que, amb pràcticament tota seguretat, respongué a les necessitats imperioses i d'urgència que els monjos del segle XVI varen haver d'afrontar pel tal de trobar, pel mal estat de l'església del segle XIII, una alternativa ràpida per poder continuar, sense entrebancs, la seva vida monàstica de pregària i oració, la qual cosa els portà a decidir traslladar-la a unes altres dependències en millor estat, és a dir, en aquest cas a l'antic refector i la cuina monacals que de forma habitual es solen trobar on a l'actualitat es troba el temple de Santa Maria de la Real.

Quan s'aprofundeix en la qüestió, ens adonem que el cas mallorquí no és únic i que també es varen prendre solucions «similars» a altres llocs de la corona d'Aragó, com s'ha pogut observar al monestir de Santa Maria de Santa Fe de Saragossa, on fins al segle XIX el refector fou emprat com a església monàstica, o també, a l'antic regne de València, en que el refector gran del monestir de Santa Maria de la Valldigna serví d'església degut precisament al mal estat de conservació en què es trobava el temple original.

A mode de recapitulació, voldria afegir que per completar qualsevol investigació sobre l'evolució arquitectònica de la Real ens trobem amb una evident i insalvable mancança: la falta total d'estudis i publicacions de caire arqueològic, puix en el monestir mai s'hi ha realitzat cap campanya seriosa d'excavacions arqueològiques. Aquest fet ha reduït enormement la possibilitat de conèixer, estudiar i comprovar, sobre el terreny, com foren originalment els edificis que conformaren el primitiu monestir medieval, així com també la ubicació dels mateixos o quina fou la tipologia emprada per a la construcció de l'església aixecada al segle XIII.

Un cop dit l'anterior, crec que per completar el coneixement de l'indret estudiat i el seu entorn per tal d'entendre'l amb tota la seva dimensió i complexitat és imprescindible tenir en compte una visió més holística del fenomen a partir del seu paisatge monumental i, alhora, de l'estudi de l'evolució paisatgística a partir de la Mallorca musulmana (902-1229), ja que, per a ser justs i objectius, no es pot oblidar l'important substrat àrab a partir del qual els conqueridors cristians s'assentaren i feren seu el territori illenc adaptant-lo i transformant-lo, o no, segons les seves necessitats a partir de l'herència àrab rebuda.

Seguint amb l'anterior línia argumental, cal no oblidar que en època islàmica el lloc a on es va construir el monestir de Santa Maria de la Real era al juz Ahwaz al-Madina, indret conegut amb el nom de al-Riyad, topònim que traduït al català significa «hort» o «jardí». Com el seu nom molt bé indica, es tractava d'una plana

que era regada gràcies a les sèquies de la Font de la Vila i la Font d'en Baster. A partir d'aquí, no resulta estrany pensar que la comunitat cistercenca valorés, ja des d'un primer moment, la idoneïtat d'aquest lloc per aixecar-hi el seu monestir, donat que una de les condicions essencials per fer-ho era que l'indret elegit estàs situat al voltant de terres apropiades per al conreu i que disposessin d'aigua suficient per a poder regar-les i conduir la seva vida monacal. A més a més, la plana de la Real estava connectada amb el camí que es dirigia cap a la muntanya i que es bifurcava, d'una banda cap a les antigues alqueries d'Isburlas i d'Alpic i de l'altra, cap a val de Mussa. La vall d'Isburlas era important per la quantitat d'aigua de que disposava, gràcies al seu torrent i a diverses fonts. Pel que fa a les dues alqueries d'aquesta vall, Isburlas va esdevenir la vila d'Esporles, mentre que Alpic fou on s'aixecà el primer monestir cistercenc de Santa Maria de la Font de Déu. Aquesta alqueria era sens dubte un lloc també idoni per a l'establiment d'una comunitat cistercenca gràcies a cinc fonts, entre les que destaca la Font Major de la Granja, cinc molins i el torrent de Superna que distribueix part de la seva aigua mitjançant un sistema de dues síquies i set canaletes. Tota aquesta aigua permetia que les terres que envolten l'alqueria fossin propícies pel cultiu. En referència pròpiament dita a la val de Mussa, el 1266 s'hi esmenta l'alqueria al-Mudayna (Segura i Salado, 2003: 95), la qual, amb el temps hauria esdevingut la vila de Valldemossa. Sembla ser que en aquella alqueria s'hi aixecava ja en aquell temps un alcàsser musulmà que pertanyia al senyor de la contrada, de nom Musa (Berard, 1983: 44; Luis Salvador, 1991: 83; Segura i Salado, 2003: 95).

La ubicació dels convents i monestirs, el seu emplaçament no era mai fruit de l'arbitrarietat, sinó que el lloc responia a una necessitat i a uns objectius gairebé segur preestablerts. En el cas de la fundació cistercenca mallorquina, tant pel que fa al primer emplaçament d'Esporles com al segon, prop de la ciutat de Mallorca, l'indret elegit era ric amb aigua i terres de cultiu, però a més, el monestir s'erigí a prop del camí que connectava amb la seva principal granja a Esporles, des d'on li arribava l'aigua i també quedava connectat amb Deià, on els cistercencs tenien diverses propietats, i igualment amb Valldemossa, vila a on el rei Jaume II de Mallorca feu restaurar i reconstruir l'antic alcàsser islàmic per a convertir-lo en residència de descans per a ell i els membres de la família reial.

Per acabar, simplement voldria afegir que en cap cas aquest article té la pretensió de posar un punt i final a la investigació sobre aquest important centre cistercenc a Mallorca. Queda encara molta feina per fer i crec que aquest estudi permet obrir noves línies d'investigació per tal d'arribar a completar el coneixement sobre la implantació del Cister a Mallorca. Per aconseguir-ho, seria molt recomanable dur a terme una profunda tasca de recerca documental a tota una sèrie

d'arxius com són: l'Arxiu Històric dels Missioners dels Sagrats Cors del Monestir de la Real, l'Arxiu del Regne de Mallorca, l'Arxiu de la Corona d'Aragó i sobretot, l'Archivo Histórico Nacional a Madrid. A mode d'exemple, en l'actualitat se segueix fent feina amb la recerca documental per tal de poder publicar el tercer volum del Diplomatarí, el qual constitueix sens dubte, una font inestimable d'informació sobre dades i dates sobre el tarannà del monestir a través dels segles.

BIBLIOGRAFÍA

- Alomar i Esteva, G. i Alomar i Canyelles, A. I., 1994: *El patrimoni cultural de les illes Balears. Idees per una política de defensa i protecció*, Palma.
- Altisent, A., 2014 (1974): *Història de Poblet*, Abadia de Poblet.
- Amengual i Batle, J., 2008: *El monestir de Santa Maria de La Real*, Palma de Mallorca.
- Amorós y Ferrer, J., 1868: *Breve historia del Real Monasterio de Ntra. Sra. del Real*, Palma de Mallorca.
- Barceló Crespi, M. i Rosselló Bordoy, G., 2006: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma de Mallorca.
- Berard, G. de 1983: *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*, Palma de Mallorca.
- Burns, R. I., 1982: *El Reino de Valencia en el siglo XIII. Iglesia i Sociedad*, vol. II, Valencia.
- Carrero Santamaría, E., 2019: «La expansión de la orden de Císter en la Corona de Aragón. Una visión desde la arquitectura», a González, H. i Prieto, D. (eds.), *Monasterio de Piedra, un legado de 800 años. Historia, arte, naturaleza y jardín*, Zaragoza, pp. 57-81.
- Durliat, M., 1962: *L'art dans le royaume de Majorque. Les débuts de l'art gothique en Roussillon, en Cerdagne et aux Baléares*, Toulouse.
- , 1989: *L'art en el regne de Mallorca*, Palma de Mallorca.
- Ferrá, B., 1901: «Monestir de la Real. Ordinacions pera el regiment interior del convent estatuïdes per l'abat don Fr. Pere Mayans. 8 d'abril de 1618», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 258, pp. 139-142, 259, pp. 158-160, 260, pp. 171-173, 261, pp. 187-189.
- Ferran Salvador, V., 1961: «El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei (Zaidía) en Valencia. Aportación a su historia», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, XXIX-46, pp. 60-108.
- Fuguet Sans, J. i Plaza Arqué, C., 1998: *El Císter. El patrimoni dels monestirs catalans a la Corona d'Aragó*, Barcelona.

- Fullana, P. et al., 1991: *Claustros de Mallorca*, Palma de Mallorca.
- García, H., 1950: «Real Monasterio de Nuestra Señora de Benifazá», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXVI, pp. 19-35.
- Gascón Pelegrí, V., 1967: *Sant Bernat de la Rascanya*, València.
- Giménez Ferreruela, H., 2017: *Historia del Monasterio de Santa María de Santa Fe y sus dominios (1341-1835)*, Zaragoza.
- González Zymla, H., 2014: *El monasterio de Piedra. Fuentes y documentos*, Madrid-Zaragoza.
- , 2019: «La fundación del Monasterio de Piedra ante su 800 aniversario», a González, H. i Prieto, D. (eds.), *Monasterio de Piedra, un legado de 800 años. Historia, arte, naturaleza y jardín*. Zaragoza, pp. III-159.
- Hillgarth, J. N. 1959: «Una biblioteca cisterciense medieval. La Real (Mallorca)», *Analecta Sacra Tarraconensia* 32 (1959) 89-191.
- Historia Cronológica de los Abades de el Real Monasterio de N. Señora de Valldigna* [...]. Escrito por un monje del mismo [...]. Año MDCCL / Por Fran Esteban Gil / Estudio introductorio de Fernando Andrés Robles. Simat de Valldigna: «Edicions La Xara», 2004.
- Martínez García, J. M., 2005: *El Cister valencià. De Benifassà a Valldigna*, Simat de la Valldigna.
- Mora, P. i Andrinal, L., 1982: *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca, I-1232-1360*, Palma de Mallorca.
- Mora, P. i Andrinal, L., 1993: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca II (1361-1386)* Volum I, Barcelona.
- Munar, G., 1935: *Les ordes religioses a Mallorca. Compediosa història de la seva obra dins aquesta diòcesi fins a l'any de la seva exclaustració, 1835*, Palma de Mallorca.
- Raymundo Pasqual, A., 1793: *Breve historia del monasterio de Sta. María de la Real, del Orden Cisterciense en el Reyno de Mallorca*, Burgos.
- Reus i Planells, G. A., 2019a: *L'arquitectura religiosa de la Corona de Mallorca a través del paisatge monumental (s. XIII-XIV)*, Palma de Mallorca.
- , 2019b: «La orden del Císter en Mallorca. El monasterio de Santa María de la Real de Palma», a González, H. i Prieto, D. (eds.), *Monasterio de Piedra, un legado de 800 años. Historia, arte, naturaleza y jardín*. Zaragoza, pp. 347-355.
- , 2020: «El monestir cistercenc de Santa Maria de la Real de Mallorca», *Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic*, XXX, (en premsa).
- Rosselló Lliteras, J., 1989: *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Creu*, 2 vols., Palma de Mallorca.

- Sabater, T., 2014: «L'arquitectura del Cister i la seva projecció», a *Una lectura de la batalla de Muret. Política, literatura i art en temps del Catarisme*, Palma de Mallorca, 2014 [llibre digital].
- Salvador, L. Archiduc de Austria, 1990-1991: *Las Baleares por la palabra y el grabado*, tt. VII-VIII, Palma de Mallorca.
- Sanchis Sivera, J., 1923: «La diócesis valentina. Nuevos estudios históricos» a, *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia*, tomo IX, Valencia.
- Seguí Aznar, M., 2008: *Guillem Reynés Font. Una trajectòria interrompuda*, Palma de Mallorca.
- Seguí i Vidal, G., 1939-1943: «Fuentes literarias y monumentales del histórico monasterio de Santa María de la Real», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 28, pp. 92-102.
- Segura i Salado, J., 2003: «La fortificació i la documentació de la cartoixa de Jesús de Natzarè», a Bauçà de Miralbò, C. (coord.), *Prínceps i Reis. Promotors de l'orde cartoixà*, Palma de Mallorca, pp. 95-112.
- Valero, G. [et al.], 2004: «La Real», *Lluc. Revista de Cultura i Idees*, 838, pp. 23-28.